

ІСТОРІЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА

9. Берг Л.С. Рыбохозяйственный кадастр озёр Ленинградской области / Л.С. Берг // За рыбную индустрию Севера. - 1933.-№ 8.- С.23 -27.

10. Павловский Е.Н. Организм как среда обитания / Е.Н. Павловский // Природа. - 1934. -№1. - С.80 – 91.

11. Павловский Е.Н. Условия и факторы становления организма хозяином паразита: Этюды по эволюционной паразитологии / Е.Н. Павловский // Зоолог. журнал. - 1946. - Т.25, №.4. - С. 289 – 304.

12. Маркевич А.П. Паразито–хозяинные отношения и задачи паразитоценологии / А.П. Маркевич // Одинадцатое Всесоюзное совещание по паразитологическим проблемам.- Ленинград: Наука, 1973.- С.8-11.

13. Маркевич А.П. Паразитоценология, её задачи и основные проблемы / А.П. Маркевич // Вестник зоологии. - 1974. - №1. - С.3-10.

14. Маркевич А.П., Полянский Ю.И., Ф.Ф. Сопрунов, В.В. Алексеев, А.М. Уголев и др. Паразитоценология. Теоретические и прикладные проблемы. – К.: Наук. думка. 1985. - 245 с.

15. Маркевич А.П. Паразитоценология в СССР: Итоги и перспективы исследований по паразитоценологии в СССР / А.П. Маркевич. - Москва: Наука, 1978. - С. 8 – 41.

16. Маркевич А.П. Методологические проблемы паразитоценологии по созданию синтетической (номотетической) науки о паразитизме / А.П. Маркевич // Труды 2–го Всесоюзного съезда паразитоценологов. – К.: Наук. думка, 1983. - С.7 - 18.

Пилипчук О. Я. Роль научной школы академика НАН Украины А.П. Маркевича в становлении и развитии паразитоценологии

На основе историко-научного анализа выявлены концептуальные, методологические и предметные источники формирования А.П. Маркевичем новой комплексной дисциплины - паразитоценологии. Установлена решающая роль в этом процессе научных контактов между А.П. Маркевичем и ведущими зарубежными специалистами.

Ключевые слова: паразитология, экология, биоценология, биогеоценология, зоология

Pylypchuk O.Ya. The role of the scientific school of Ukraine's NAS academician A.P. Markevych in the formation and development of the parasitocenology

On the basis of historical and scientific analysis have been found conceptual, methodological and objective sources of formation by A. P. Markevych a new complex discipline parasitocenology. A decisive role in this process of scientific contacts between the A. P Markevych and leading foreign specialists has been defined.

Keywords: parasitology, ecology, biocenology, biogeocenology, zoology

УДК 502 (075.8)

Т.В. Пічкур

**ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ АСОЦІАЦІЇ
ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ ПРИРОДИ І ЛІКАРІВ**

У статті висвітлюється історія створення асоціації вітчизняних дослідників природи і лікарів. Показано, що створення цієї організації мало особливий вплив на розвиток світової науки, оскільки стимулювало створенню нових лабораторій для проведення експериментів та формувало нові природознавчі дисципліни.

Ключові слова: наука, природознавство, картина світу, еволюція, асоціація дослідників природи

Історія природничих наук першої половини XIX століття є фактично історією європейського природознавства, розвиток якого відбувався в Англії, Франції, Німеччині та Італії, де наука і освіта вже становили практично сформовані системи. Нагромаджений на той час природничими науками фактологічний матеріал, певною мірою проаналізований і систематизований, проходив етап переосмислення. Механістичний підхід, характерний для наукового мислення XVII-XVIII століть, замінила тенденція розглядати світ як єдиний процес історичного розвитку. Розпочався перехід від науки, що задовольнялася описом та систематизацією предметів і явищ, до науки, що з'ясовувала закони їх взаємодії. Завдяки новій методології наукового мислення перша половина XIX століття ознаменувалася низкою важливих відкриттів та узагальнень, що підготували ґрунт для створення у другій його половині нової картини світу [1].

Загальний поступ світової науки впливав і на розвиток наукових досліджень в Російській імперії, але цей поступ з певних геополітичних причин відбувався із значним запізненням. Становлення природознавчих дисциплін вимагало наявності лабораторій для проведення експериментів та колективної праці для їх здійснення. В царській Росії ж умов для плідної співпраці науковців дуже довго не було зовсім. Хоча чималі досягнення в різних галузях науки і техніки вже створили умови для формування нової природничо-наукової картини світу і бурхливого розвитку природознавства, проте, за свідченням сучасних вітчизняних дослідників, масштаб розвитку вітчизняної науки міг би бути значнішим, якби не «докорінні вади її організації». Вільний розвиток науки, автономія наукових установ були небажані у бюрократизованій державі. Соціальний статус університетів стримував їх розвиток як наукових і навчальних центрів. Перетворення наукових занять у професію гальмувалося відсутністю відповідних стимулів з боку суспільства [2].

Для всього XIX ст. характерним є намагання царату тримати навчально-наукові установи в рамках благонадійності як ідеологічної, так і політичної. У культурно-науковій діяльності практично на все потрібен був найвищий дозвіл. Пріоритетними уряд визначав інші державні видатки, формулюючи залишковий принцип фінансування науки та освіти. У всіх справах щодо формування світогляду громадян перевага надавалася релігійному, моральному та патріотичному елементам, як головним

чинникам стабільності в державі. Не дивлячись на це, як свідчили сучасники, за короткий час природознавство, що було до того надбанням і турботою небагатьох вчених і ще меншої кількості аматорів, нараз стає загальним надбанням.

Починаючи з 50-х років XIX ст. природознавці і лікарі різних регіонів Російської імперії почали відчувати нагальну потребу у взаємному спілкуванні та обміні думками, що стали дуже активно шукати засобів ефективної співпраці, які б максимально відповідали науково-практичним потребам і державній концепції благонадійності таких заходів. На думку провідних вчених того часу, зарадити їм могли б спеціальні зібрання – наукові з'їзди, подібні до тих, що науковці країн Західної Європи (Швейцарії, Німеччини, Англії) започаткували вже в першій половині XIX ст. Такі природничі форуми у Європі за кілька десятиліть встигли набути значного резонансу у наукових колах і довести свою надзвичайну корисність. Проте процеси становлення науки в Російській імперії (а отже і на території теперішньої України), зокрема основних напрямів природознавства – фізики, механіки, хімії, біології – відбувалися з певним запізненням, тому питання про необхідність організації наукових з'їздів тут постало дещо пізніше, ніж у Європі. У другій половині XIX ст. це питання вже дуже гостро було на порядку денному, тим більше, що наукова діяльність тепер вже не концентрувалася виключно у столичних містах: чимало талановитих вчених, які значною мірою сприяли розвитку природознавства, з'явилися у провінційних університетах [3].

Ідея про створення національних природничих зібрань вже бриніла в повітрі. У 1860 р., зокрема, професор П.В. Овсянников та доктор С.О. Смирнов у своїх публікаціях висловили думку про кончу потребу таких з'їздів у Росії. «Кому як не нашим вченим, – дивувався П.В. Овсянников, – слід було б з різних кінців нашої величезної вітчизни з'їхатися хоча б на 3 роки раз, аби передати товаришам свої праці, обмінятися враженнями, об'єднати в одне ціле життя півночі, сходу, півдня й заходу? Такі зібрання, без сумніву подвоїли й потроїли б наукову діяльність наших учених» [4].

Провідні вчені Російської імперії розуміли, що від інтенсивності взаємного обміну думками між науковцями в значній мірі залежить подальший поступ науки в цілому. Наукове ж спілкування тут вже було значно утруднене розпорошеністю дослідників на просторах імперії, тому потреба в їхньому періодичному спілкуванні почала шукати шляхів свого вирішення в найбільших університетських осередках Російської імперії: Москві, Санкт-Петербурзі, Києві.

Організація загальнодержавних зібрань природознавців стала можлива здебільшого завдяки невпинному зростанню інтересу до природничих наук практично в усьому російському суспільстві у 1850-1860-х рр. Довготривалі перемовини з міністерством просвіти втілилися нарешті 28 грудня 1867 р. в організації Першого загальноросійського з'їзду

природодослідників у Санкт-Петербурзі. Згодом, під тиском численних делегатів-лікарів назва форумів змінилась: з IV Казанського (1873 р.) вони вже стали називатися загальноросійськими з'їздами природодослідників і лікарів [5].

Стримуюча роль держави по відношенню до природодослідництва в Росії взагалі стала визначальним фактором історії заснування та діяльності природничо-наукових установ. Уряд свідомо віддавав перевагу здатним здійснювати моралізацію та ідеологічний тиск суспільним наукам, як дієвому важелю у впливі на суспільство. У час капіталізації стосунків, коли вітчизняні виробничі галузі та інші установи відчували гостру необхідність наукового забезпечення їхньої діяльності, царат не тільки не збільшував кількість університетів до рівня прийнятності, але й постійно напосідав на освітянську самоврядність у боротьбі за контроль над організацією та розпорядком проблем суто навчального чи наукового характеру.

З 1867 по 1913 рр. відбулося всього 13 загальнодержавних з'їздів природодослідників і лікарів, які своєю діяльністю значно вплинули на розвиток вітчизняної науки. До чинників такого впливу безумовно відноситься їхня роль у об'єднанні зусиль вітчизняних натуралістів, у координації їхньої колективної роботи, у наданні їй планомірнішого спрямування, у пошуку нових більш прогресивних форм організації природодослідництва. Одним із головних напрямків такої діяльності стало лобювання в уряді питання про організацію спеціального постійно діючого органу, який би міг компетентно координувати роботу дослідників усієї держави на час довготривалих перерв між з'їздами [6].

Таким чином, історія питання про організацію Асоціації російських природодослідників і лікарів нерозривно пов'язана з історією функціонування загальноросійських природодослідницьких з'їздів другої половини XIX – початку XX ст., оскільки саме вони і породили ідею про створення Асоціації, і надалі вживали різних заходів задля її реалізації.

Так звана «Російська асоціація науки» за задумом делегатів природознавчих з'їздів мала забезпечити правильне періодичне проведення цих форумів без проходження щоразу чисельних інстанцій і обов'язкового затвердження дозволу на законодавчому рівні. Вона в ідеалі мала стати не тільки постійним розпорядчим комітетом щодо облаштування періодичних з'їздів, а й координуючим центром для всіх вітчизняних природничиків. Міністерство народної освіти від початку не було готове встановити чітку періодичність природодослідницьких з'їздів через сумніви в їхній благонадійності, тому, за умов такої безсистемності, коли періодичність з'їздів варіювалася в межах 1-8 років, постійно існувала небезпека втратити не тільки спадкоємність, актуальність заявлених і замовлених робіт, а й науково-організаційні орієнтири. У період стрімкого світового розвитку природознавства, коли природника

система знань зазнавала постійних змін і корекції з нових позицій, роль такого науково-організаційного органу важко переоцінити, але «самостійницькі» наміри натуралістів наштовхнулися на бюрократичну стіну урядових заборон.

Вперше питання про Асоціацію підняв на початку 70-х рр. XIX ст. професор зоології Казанського університету М.П. Вагнер. Майже через 20 років, у 1889 р., на VIII з'їзді російських природознавців і лікарів, що проходив у Санкт-Петербурзі, з цією пропозицією виступив професор зоології Московського університету О.П. Богданов. Подібний виконавчий орган вже існував на той час в Американській природничонауковій асоціації і складався з двох осіб – неодмінного секретаря і скарбника. Розпорядчий комітет VIII з'їзду вирішив передати проект Богданова для обговорення на найближчому форумі. Невдовзі після проведення VIII з'їзду питання про заснування постійного комітету з'їздів розглядалося також у Московському товаристві дослідників природи на трьох його засіданнях: 28 листопада 1891 р., 19 березня та 16 квітня 1892 р.

На розгляд колег було представлено детальний «Проект статуту Товариства для забезпечення та організації російських природничонаукових з'їздів», складений членами Московського товариства дослідників природи О.П. Павловим та В.І. Вернадським [7]. Члени Московського товариства схвально прийняли означений проект, проте для його втілення в життя повинна була відбутися ширша його апробація – за участі представників інших наукових центрів Росії, тобто шляхом обговорення на наступному, IX з'їзді російських природознавців і лікарів. Розпорядчий комітет IX з'їзду (Москва, 1894 р.) обрав комісію під головуванням І.М. Сеченова, до складу якої увійшли О.П. Павлов та В.І. Вернадський. Комісія розробила «Проект статуту Російської асоціації для забезпечення та організації природничонаукових з'їздів», який багато в чому нагадував попередній, представлений у Московському товаристві дослідників природи, але був більш конкретизованим щодо поставлених завдань та шляхів їх вирішення.

Структура майбутньої асоціації виглядала так:

1. Президентом асоціації вважається президент останнього з'їзду.
2. Рада асоціації складається з президентів та голів секцій всіх попередніх та наступних з'їздів, секретарів поточного з'їзду та членів Правління.
3. Правління обирається Радою з'їзду в кількості 5 осіб та 5 кандидатів. Термін його роботи – проміжок між з'їздами, місце перебування – Санкт-Петербург, функції суто виконавчі.
4. Збори асоціації проходять періодично кожні два роки впродовж тижня і вирішують проблеми, пов'язані з організацією і проведенням з'їздів.

Проект підписали голова комісії І.М. Сеченов, голова з'їзду К.А. Тімірязєв, члени комісії О.Г. Столетов, О.П. Павлов, О. Тихомиров, В.І. Вернадський, Д.М. Анучин [8].

На X-му з'їзді природознавців і лікарів з доповіддю про стан роботи, пов'язаний з організацією постійно діючої «Російської асоціації природознавців і лікарів» виступили І.В. Баранецький та М.М. Шіллер. Вони зазначили, що згідно проекту, розробленому комісіями VIII та IX з'їздів, асоціація не залежатиме від діяльності інших товариств, оскільки регулюватиме виключно роботу щодо проведення періодичних з'їздів. У процесі обговорення, в якому взяли участь М.М. Бекетов, Д.П. Коновалов, Ф.М. Шведов та інші, виникла суперечка. Деякі з присутніх вимагали негайно просити міністра освіти затвердити підготовлений проект статуту асоціації, інші ж вважали за необхідне доробити його і знову розглянути на наступному з'їзді. За результатами поіменного голосування зібрання прийняло перший варіант. Проте переданий на затвердження до Міністерства проект так і не був втілений у життя [9].

Мрія природознавців і лікарів Російської імперії про створення постійно діючого органу, який став би стаціонарним координуючим центром їхньої діяльності, а також забезпечував би їхнє спілкування на з'їздах, так і не здійснилися. Через деякий час у зв'язку з початком першої світової війни припинилися і самі з'їзди. Надалі природничим наукам судилося розвиватися у зовсім інших соціально-політичних і культурно-псиологічних умовах. А тому і шукати нових організаційних форм.

Література

1. Соболева Е.В. Организация науки в пореформенной России. – Л.: Наука (Ленинградское отделение), 1983. – 262 с.
2. Павленко Ю.В., Руда С.П., Хорошева С.А., Храмов Ю.О. Природознавство в Україні до початку XX ст. в історичному, культурному та освітньому контекстах. – К.: Академперіодика, 2001. – 420 с.
3. Погожев А.В. 25-летие (1861-1886) естественно-научных съездов в России: исторический обзор деятельности съездов естествоиспытателей и врачей в России и в Западной Европе / А.В. Погожев.–Москва, 1887.–394 с.
4. VIII съезд русских естествоиспытателей и врачей в Санкт-Петербурге. – СПб., 1890.
5. Руда С. З'їзди природознавців і лікарів: внесок у консолідацію наукової еліти / С.П. Руда // Нариси з історії мікробіології в Україні (к. XIX – п. XX ст.). – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2000. – С. 217-236.
6. Григорьян Н.А. Из истории съездов русских естествоиспытателей и врачей / Н.А. Григорьян // Історія освіти, науки і техніки в Україні: Зб. наук. праць. – К., 2004. – С. 84-99.

7. Павлов А.П., Вернадский В.И. Проект устава Общества для обеспечения и организации русских естественнонаучных съездов. – Москва, 1892. – 12 с.

8. Архів РАН. – Ф.605. – Оп.2. – Спр.25. – Лл.1-9.

9. Дневник X съезда русских естествоиспытателей и врачей. – К., 1898.

Пичкур Т.В. История создания ассоциации отечественных исследователей природы и врачей

В статье освещается история создания ассоциации отечественных естествоиспытателей и врачей. Показано, что создание этой организации мало особенное влияние на развитие мировой науки, поскольку стимулировало создание новых лабораторий для проведения экспериментов и формировало новые дисциплины в естествознании.

Ключевые слова: наука, природоведение, картина мира, эволюция, ассоциация естествоиспытателей

Pichkur T.V. History of creation of association of domestic researchers of nature and doctors

History of creation of association of domestic naturalists and doctors is illuminated in the article. It is shown that creation of this organization is small the special influence on development of world science, as stimulated creation of new laboratories for realization of experiments and formed new disciplines in natural science.

Keywords: science, natural history, world picture, evolution, association of naturalists

УДК 631.5/9:004

Поєдинок М.С.

ЗНАЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ СТАТИСТИКИ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ДЛЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ НАУКИ (КІНЕЦЬ ХІХ ст.)

У статті доводиться, що дослідження статистичного відділення Херсонської губерньської земської управи наприкінці ХІХ ст. дозволили розробити та впровадити наукову методику дослідження сільськогосподарських процесів та явищ.

Ключові слова: земська статистика, сільське господарство, статистичні дослідження, математичні методи, оціночна методика, вибіркові дослідження.

Рівень розвитку сільського господарства завжди мав велике значення для вітчизняного суспільного життя. Пошуки шляхів сталого розвитку аграрного виробництва неможливі без проведення досліджень галузевою наукою, які пов'язані з накопиченням та обробкою даних. Вивчаючи процеси та явища, що відбуваються в агросистемах, використовують статистику, яка висвітлює не тільки економічні сторони виробництва, а й різні агрономічні, агрохімічні та ін. аспекти. Саме зусиллями земських статистичних служб статистика перетворилася на важливий міждисциплінарний напрям наукового вивчення регіонів, галузей